

Isaac Deutscher

Att upptäcka "Kapitalet"¹

De förhållanden under vilka en ung polsk intellektuell studerade "Kapitalet" under tjugo- och trettio-talarna var mycket olika dem som rådde i de flesta länder i Väst. För oss var den marxistiska förutsägelsen om kapitalismens sammanbrott inte någon apokalyptisk vision som bara avlägset lät sig relateras till verkligheten i vårt dagliga liv. Den gamla sociala ordningen höll på att falla sönder mitt framför våra ögon. Detta var det helt avgörande för oss. Vi kunde inte fly undan detta. Min egen barndom och uppväxttid skakades av detta gång efter annan. Jag växte upp i Krakow och i en liten stad som låg halvvägs mellan Krakow och Auschwitz, på en landremsa som låg inklämd mellan gränserna till tre kejsardömen. Som pojke i tio-, elva-årsåldern upplevde jag dynastierna Romanovs, Habsburgs och Hohenzollerns fall. På en enda natt försvann de gamla makter, heligheter och fetischer som hade hållit vårt folk i fruktan under flera generationer. Vi kände den heta vindpusten från den ryska revolutionen. Då, alldeles på andra sidan gränsen, blossade Budapestkommunen upp och dränktes i blod.

Vid tretton års ålder förnam jag från de äldre den spänning med vilken de följde nyheterna om röda armens frammarsch mot Warszawa. Under flera år levde vi praktiskt taget på gränsen till inbördeskrig, i en galopperande inflation, massarbetslöshet, pogromer, ofullbordade revolutioner och meningslösa kontrarevolutioner. Men också före dessa omstörtningar under den avlägsna och skenbara idyllen före 1914, hade i våra trakter marxismen blivit den accepterade ideologin inom praktiskt taget nästan hela arbetarrörelsen. Våra högersocialdemokrater liksom även våra kommunister betraktade alltjämt "Kapitalet" som "arbetarklassens bibel", precis lika dammig och oläst, men också lika vördad som den gamla bibeln. Porträtt av Marx och Lassalle stirrade på oss från väggarna hos varje fackförening eller socialistisk ungdomsorganisation och till och med i zionistiska klubbar. Jag fick min första dos av den historiska materialismen från äldre skolkamrater. Och fastän mitt eget medelklassursprung och min ortodoxa judiska uppfostran arbetade emot detta, så gjorde mig hela osäkerheten i vår sociala tillvaro öppen för flera av de revolutionära idéer som låg i luften.

Jag försökte läsa "Kapitalet" under mina sena tonår men jag lyckades inte fullfölja det. Det tycktes vara en alltför hård nöt att knäcka och jag var inte tillräckligt intresserad av politisk ekonomi. Jag hade börjat som en brådmogen poet och litteraturkritiker och var i behov av ett filosofiskt närmande till konsten. Därför var jag i första hand intresserad av de bredare linjerna i den marxistiska världsåskådningen. Sedan jag övergett "Kapitalet" försökte jag komma till klarhet över detta genom Marx' och Engels' mindre arbeten och från skrifter av Plechanov, Lenin, Mehring, Bucharin och andra. Men deras filosofiska teorier pekade alltid tillbaka till den socio-ekonomiska verklighet som ligger i botten av alla de skilda formerna av mänsklig medvetenhet.

Och så satt jag där och försökte ta mig igenom "Kapitalet" på nytt och satte i mig mer populära framställningar av dess ekonomiska doktriner. Jag fann dessa tillräckligt övertygande och jag kände att de utrustade mig på ett lämpligt sätt för fortsatt litterärt och filosofiskt arbete och politisk strid. Det var rent av med en viss irritation som jag läste Marx' varning i ett av hans förord till "Kapitalet" – att vetenskapen inte kände till någon rak och bred väg och att bara "de som inte skyr besväret att klättra uppför de branta stigarna har en chans att nå fram till de verkliga höjderna". Jag undrade om inte Marx hade gjort dessa stigar lite för branta. Emellanåt föreföll mig hans dialektiska subtiliteter vara en aning överarbetade

¹ Detta är texten till ett föredrag som hölls hösten 1967 i BBC's "Third Programme". Det publicerades för första gången i tidskriften *Monthly Review* i december 1967. Artikeln publicerades även i Deutscher-antologin *Marxism in our time*, 1971, under titeln "Discovering *Das Kapital*".

på ett gammaldags sätt och jag funderade över hur relevanta de kunde vara. Hans framställning tycktes mig alltför långsam och långdragen för en sådan som jag själv, som var otålig att förstå världen och att snabbt ändra den. Jag blev lättad när jag hörde att Ignacy Daszynski, vår välkände parlamentsledamot och socialistiske pionjär, en talare vars ord uppmärksam avlyssnades av parlamenten i Wien och Warszawa, medgav att också han hade funnit "Kapitalet" vara en svårknäckt nöt. "Jag har inte läst den", nästan skröt han, "men Karl Kautsky har läst den och skrivit en populär sammanfattning. Jag har inte läst Kautsky heller, men Kelles-Krauz, vårt partis teoretiker, har läst honom och sammanfattat Kautskys bok. Jag har inte läst Kelles-Krauz heller, men den duktige juden Herman Diamond, vår finansielle expert, har läst Kelles-Krauz och har berättat allt om det för mig." Till skillnad från den store Daszynski så hade jag åtminstone läst Kautsky och en rad andra populärframställningar. Under tiden hade jag engagerat mig politiskt. Jag anslöt mig till det olagligförklarade kommunistiska partiet. I flera år var jag flitigt sysselsatt med att ge ut litterära tidskrifter, skriva politiska kommentarer, illegala manifest och flygblad, tala till arbetare, organisera bönder och, som soldat, driva underjordisk propaganda i Pilsudskis armé, och hela tiden måste jag undvika gendarmerna och den politiska polisen. Under de omständigheterna kunde jag inte ens drömma om att ta itu med "Kapitalet" någorlunda ordentligt.

Det tillfället kom några år senare, 1932, när jag uteslöts ur partiet som talesman för en anti-stalinistisk opposition. Jag kände behov av att på nytt pröva mina egna politiska tänkesätt och de kommunistiska och marxistiska principerna. Jag beslöt att inte ta något för givet. Kunde stalinistisk politik och praktik rättfärdigas utifrån marxismen? Har Marx' analys och kritik av kapitalismen hållit sig fram till vår tids händelser? Det var dessa frågor som bekymrade mig. Jag beslöt mig för att plöja igenom hela "Kapitalet", alla tre volymerna, liksom den flera band tjocka "Theorien über den Mehrwert", Marx' historik över de ekonomiska doktrinerna. Jag bestämde mig för att granska hela denna intellektuella uppbyggnad lugnt och skeptiskt, med ögonen öppna för dess eventuella fel och brister. Motsägelselustan grep tag i mig. Vid vissa tillfällen var jag närmast böjd att tycka att Marx hade fel. Kanske på grund av denna intensiva inlevelse eller på grund av min större intellektuella mognad, så fann jag att "de branta stigarna" inte var särskilt svårforcerade den här gången.

Under de följande tre eller fyra åren läste jag och läste om detta stora arbete i dess helhet omkring fem eller sex gånger. Jag gav mig också i kast med den omfattande ekonomiska litteratur till vilken Marx refererade, studerade hans borgerliga, akademiska och socialdemokratiska kritiker och bekantade mig med de skilda uttolkningar och vidareutvecklingar av "Kapitalet" sorti gjorts av Kautsky, Lenin, Hilferding, Luxemburg, Bucharin och andra. Min utgångspunkt, poesin och estetiken, hade jag lämnat långt bakom mig och investerat alla mina intellektuella passioner i penningdoktriner, handelscykler, jordräntan, kapitalkoncentrationen inom jordbruket, den avtagande profiten, arbetarklassens utarmning och andra aspekter av nationalekonomin. Efter utflykter till Sismondi, Sombart, Böhm-Bawerk och den unge Keynes återvände jag gång på gång till "Kapitalet" och fängslades varje gång av rikedomerna i dess teoretiska och historiska konstruktioner och av den kristallklara analysen. Mödan att ta sig klättrande uppför berget förbyttes i oförblandad glädje. Jag skall aldrig glömma den upplevelse jag hade när jag stod där på "toppen" och såg samhället med de ändlösa horisonter som Marx hade öppnat för mig. Inget annat arbete har någonsin gjort ett sådant kraftfullt intryck på mig.

Men hur var det då med de brister som jag hade föresatt mig att vara uppmärksam på? Fast jag försökte så kunde jag inte upptäcka dem. Varje gång jag läste igenom verket på nytt fann jag det allt fastare underbyggt och mer övertygande än jag hade trott att det var. I inledningskapitlet såg jag var man kunde avfalla från Marx och ansluta sig till teorierna om den marginella nyttan. Den teorin tillfredsställde mig emellertid inte – jag kunde inte acceptera den

som ett alternativ till Marx' teser om värde, vara och arbete. Och när jag en gång hade accepterat hans utgångspunkter kunde jag inte motstå att följa honom hela vägen fram till hans slutsatser.

Jag var medveten om att Marx analyserade kapitalismen i dess "rena form", så som kemisten går till väga, medan kapitalismen i själva verket har absorberat och bär med sig vrakgodset efter alla de föregående sociala formerna. Men ingen betonar detta mer eftertrycklig än Marx själv och ingen har belyst den strukturella mångfalden i vårt samhälle med någonting som närmar sig hans historiska realism. Det är sant att han uppehöll sig vid *laissez-faire* och inte vid de senare kvasimonopolistiska formerna av kapitalistisk organisation. Detta, ansåg jag, gjorde inte hans analys föråldrad, eftersom han exakt visar hur de monopolistiska formerna växer fram ur *laissez-faire*. Och han avslöjar, som ingen annan, det organiska sambandet mellan dessa faser i den ekonomiska utvecklingen. Också så tidigt som i "Filosofins elände", som publicerades 20 år före "Kapitalet", där han polemiserade mot Proudhons idealisering av den fria konkurrensen, demonstrerade han hur fri konkurrens strävade mot monopol, dess dialektiska motsats. Sedan, i "Kapitalet", extrapolerade han på ett dramatiskt sätt den process varigenom kapitalet koncentreras för att beskriva "ackumulationens historiska utveckling" vilken leder till att de många företagen exproprieras av allt färre "kapitalistiska magnater". Också när han utgick ifrån den perfekta konkurrensen för diskussionens skull, gjorde han det bara för att bevisa att denna konkurrens med nödvändighet var självförstörande. Och därför kunde jag inte (och kan inte) hjälpa att jag blir förvånad över de av Marx' akademiska kritiker som menar att han skulle varit omedveten om den "ofullständiga konkurrensen" i våra dagar. I själva verket är alla senare utläggningar kring monopolkapitalet, vare sig de kommer från ickemarxister eller marxister, inklusive Hilferding och Lenin, inget annat än illustrationer till det sätt på vilket all ekonomisk utveckling bekräftar Marx' förutsägelser på den punkten.

Ändå viktigare är hur Marx visar att också *laissez-faire*-kapitalismen inte var någonting annat än monopolistisk i förhållande till arbetarna. Det existerade aldrig och kunde aldrig existera någon perfekt konkurrens mellan kapital och arbete, för också under det mest "rättvisa" lönesystem, under idealiska ömsesidiga utbytesförhållanden mellan arbetsgivare och arbetstagare, är det enbart kapitalet som härskar över produktionsmedlen och ensamt fastställer mervärdet. Så länge det förhåller sig så, blev min slutsats, kan Marx' teori inte vara föråldrad, oavsett hur sedan de underordnade delarna i den sociala ordningen må förändras.

Också vid den tidpunkten, för 30 eller 35 år sedan, ansåg jag att det väsentliga i Marx' teori inte var den ena eller andra aspekten i hans analys av handelscyklerna eller ens hans åsikter om arbetarklassens relativa eller absoluta utarmning, trots att dessa åsikter var av största politiska vikt. Uppenbarligen lämnade han vissa områden ouppklarade och med endast antydda lösningar. För mig låg det väsentliga i hans analys i vad han säger om den centrala motsättningen i vårt sociala system, konflikten mellan den socialiserade produktionsordningen och den ickesociala karaktären hos den kontroll som det kapitalistiska ägandet utövade över denna ordning. Inbyggt i detta är arbetarens främlingskap inför sitt eget arbete, inför arbetsprodukterna och de mekanismer i samhället som hans arbete bidrar till att bevara. Vår "välfärdsstat" tycks ha tonat ner detta främlingskap, men bara genom att fördjupa det, och den har på ett grymt sätt förvärrat den individuella arbetarens främlingskap från andra arbetare, det vill säga från sin egen klass.

Studiet av "Kapitalet" inte bara befäste mig i min marxistiska övertygelse och i känslan för dess oförenlighet med den sengångaraktiga naturen hos den socialdemokratiska reformismen. Det avslöjade också för mig djupet i den klyfta som ligger mellan den klassiska marxismen och dess cyniska opportunister, den trånga skolastiken och de inkvisitoriska metoderna hos stalinismen. Allt sedan dess har det förefallit mig lika omöjligt att beskylla Marx för Stalin,

som det vore att beskylla bibeln och Aristoteles för den medeltida kyrkans dogmer och inkquisition. Det var som marxist jag gick i opposition mot stalinismen.

Till en början långsamt, men så småningom allt mer obevekligt, lät jag mig fångas av stilen i "Kapitalet". Den utgjorde vad som i mina ögon förblivit resonemang och framställningskonst på högsta nivå, en nivå som ingen av hans lärjungar, inte ens de största, någonsin har kunnat uppnå. Då jag insåg att det skulle vara oriktigt att kräva samma standard av andra tänkare och författare, tycktes det som om "Kapitalet" skänkte mig ett slags uppskruvad känsla för den stil med vilken alla sociala och politiska problem behandlades. Jag trodde att jag kunde urskilja kvaliteten hos varje socialistiskt eller kommunistiskt uttalande genom dess språk och form. Under en lång tid var det vanligtvis min estetiska känsla som först tog illa vid sig av varje inslag av oäkta eller förfalskad marxism, först därefter kunde jag gå vidare till att undersöka dess politiska, filosofiska eller ekonomiska innehåll.

Också nu är det vanligtvis ett slags estetisk olust som först gör mig vaksam mot varje anspråksfull form av pseudomarxistisk argumentation. Jag upplever ofta denna olust när jag följer de konventionella debatterna mellan metamarxisterna, paramarxisterna, existentiellisterna och strukturalisterna i sådana ämnen som alienationen, den unge eller den mogna Marx, marxismens "humanisering" och kategorierna i det dialektiska förnuftet.

När jag läste "Kapitalet" förstod jag varför dess författare aldrig bekymrade sig om att ge sina läsare en systematisk framställning av dialektikens principer, även om han emellanåt kunde hota med att göra detta. Han föredrog uppenbarligen att begagna dessa principer i stället för att uttolka dem. Och hur rätt hade han inte i detta. Faktum är att försök att formulera de dialektiska principerna vanligen resulterar i något slags sluten skolastik. Dialektiken är förvisso själva grammatiken i Marx' tänkande. Men på samma sätt som man visar sin behärskning av grammatiken, inte genom att rabbla upp den, utan i levande tal, så visar man sitt förhållande till dialektiken inte genom att grubbla över hur den formuleras, utan genom att ta itu med speciella, stora och avgörande ämnen inom historien och samtiden. Utan tvivel måste man tillägna sig dialektiken på något vis. En god handbok gör nytta, precis som en god grammatik. Men ett ensidigt sysslande med abstrakt metodologi är ofta en form av ideologisk eskapism. "Kapitalet" är det förnämsta exemplet på det dialektiska sinnet i arbete, det dialektiska sinne som utnyttjar all sin abstraktionsförmåga för att skära fram lager efter lager av empirisk social erfarenhet.

Marx var, naturligtvis, i stor utsträckning också upptagen av de filosofiska aspekterna på sitt arbete och av konstruktionen hos de intellektuella redskap han använde, vare sig han övertagit dem från andra eller skapat dem själv. Men arbetet och verktygen var inga ändamål i sig själva – de tillkom för att förädla det ekonomiska och socio-politiska råmaterialet och för att förvandla det till en färdig produkt.

Sist men inte minst – för mig var "Kapitalet" en minnesvärd konstnärlig upplevelse. Jag förstod att som få andra epokgörande upptäckter var detta ett resultat inte bara av ett strängt förnuft och ett heroiskt forskande, utan det var också en skapande fantasi som hade iklätt sig förnuftet och forskarmödan för att ta ett långt språng framåt. Inom vetenskapen har sådana språng uppenbarat nya visioner om universum, om tingens strukturer och om arternas uppkomst och framväxt. Kopernikus, Newton, Darwin och Einstein måste var och en ha varit begåvad med en enastående fantasiskapande förmåga, som var i stånd att handskas med världen på överraskande, nya sätt, ur nya perspektiv och i ett annat ljus än föregångare och samtida. Ett bakomliggande konstnärligt geni levde hos var och en av dessa vetenskapliga giganter. Detsamma gäller, anser jag, om Marx. För hur kunde han annars koncentrera sina tankar och idéer i den föreställning om samhällets förflutna och i den vision om dess framtid som alltsedan dess har inspirerat en del av mänskligheten och satt skräck i en annan?

Marx' konstnärskap framstår desto klarare i den tunga och klassiskt rena arkitekturen i "Kapitalet", i kraften och smidigheten hos språket, i dess djupa, dramatiska patos, i hans satir och hans fantasi. Jag vet att vad jag säger kan stöta dem som har försökt att nalkas "Kapitalet" i den engelska upplagan och funnit hans prosa invecklad och ohanterlig. Jag hade en gång en liknande upplevelse av Shakespeare, som jag först tog del av i förvanskade polska översättningar. Det var först när jag hade lärt mig engelska och hört hans ord uttalas från en engelsk scen, som jag gav mig hän åt hela kraften i hans diktning. *Wer den Dichter will verstehen, muss im Dichters Lande gehen*. Olyckligtvis låter sig inte Marx' stil och språk översättas till anglosaxiska manér utan vidare, även om de översättningar som nu finns är betydligt klumpigare och svårforcerade än de behövde vara.

På tal om originalets förtjänster skulle jag vilja erinra om att Franz Mehring, en kräsen litteraturkritiker (och Marx' bittre motståndare till dess han blev hans anhängare), ägnade en särskild uppsats åt de litterära kvalitéerna i Marx' arbeten. Han analyserade liknelserna och bildspråket i "Kapitalet" och lade särskild vikt vid den sällsynta kombinationen av fantasi-rikedom och begreppsprecision och han fann dess like endast i Goethes metaforer och liknelser. För en tysk litteraturkritiker var detta givetvis det förnämsta erkännande som kunde ges.

Ett sista påpekande – jag återvände inte till "Kapitalet" på mer än trettio år sedan jag studerat det. Under hela den tiden ögnade jag bara igenom verket vid några få tillfällen. Nyligen började jag att läsa det igen, eftersom jag hade åtagit mig att skriva en genomgripande studie om "Kapitalet". Hittills har jag hunnit gå igenom de första tre kapitlen, de som är kända för att vara särskilt invecklade och svårbegripliga – Marx bad själv om ursäkt för deras "abstrakta och hegelianska" stil. Själv känner jag mig fascinerad av de välkända sidorna, men vad som slår mig nu, vilket är något nytt, är den enkelhet de äger i allt väsentligt.